

50.

İBNİ SİNÂ VE “RİSÂLETU’L-FÛSUS Fİ’L-HİKME”NİN YAZARI*

Yazan S. PINES

Çeviren: KİFAYET ÖZAYDIN

PROBLEMİN BAZI VERİLERİ

Risâletu’l-Fûsûs, birçok el yazmasında, yazarının el-Fârâbî olarak gösterilmiş olması ve İsmâîl el-Fârânî’nin bunu bilhassa teyid etmesi sebebiyle, el-Fârâbî’ye atfedilmiştir. XV. yüzyıl ilim adamlarından olan İsmâîl el-Fârânî bu mistik mahiyetteki felsefî risâleyi şerh etmiştir. Bu atıf, metnin Avrupalı iki editörü olan Dieterici ve Horten tarafından şüpheyle karşılanmamıştır. Bununla beraber Horten, *R. el-Fûsûs’un* son kısmı üzerinde sovradan bazı çalışmalar yapılmış olduğuna ve bu kısmın el-Gazâlî doktrininin izlerini taşıdığına inanmaya mütemayildir.

L. Straus, bu konudaki bütün bilgileri altüst eden bir müşâhedede bulunduğu sırada mesele bu noktadaydı. Straus, İbni Sinâ adıyla (*Tis’ Rasâil’de*) yayınlanan *R. fi’l-Ğuvâ’l-İnsâniyye ve İdrâkatihâ’nın* *R. el-Fûsûs’un* bir kısmı ile aynı olduğunu keşfetmiştir. Bu durumda *R. el-Fûsûs* daha sonra yaşamış bir filozofa ait olamaz mıydı? Straus buna inanmaya mütemayildir¹. Straus’tan ayrı olarak (fakat onunla hemen hemen aynı zamanda) aynı müşâhedede bulunan İ. Madkur² ve A. M. Goichon³ un kanâatleri daha farklıdır. Madkur ve Goichon *R. fi’l-Ğuvâ’l-İnsâniyye’nin*, İbni Sinâ’ya atfedilmemesi gerektiği sonucuna varmışlardır. P. Kraus münakaşayı daha da genişleterek *R. el-Fûsûs’un* yalnız bazı kısımlarını değil tamamını söz konusu etmiş ve eseri el-Fârâbî’ye atfeden müşterek kanâatin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Kraus’un ileri sürdüğü sebeplerden başka Straus da bazı göstergeler vermiştir: “Fûsûs’un müteradifler ve tekrarlar süslü âhenkli üslûbu da, metindeki İsmailiyye üslû-

1 Bak. *Le Monde Oriental*, 1934, s. 116 n. 3, Straus, burada şu keşfine pek kapalı bir şekilde telmihte bulunmaktadır.

2 Bak. *La Place d’al-Fârâbî dans l’Ecole Philosophique musulmane*, Paris, 1934 s. 123.

3 Bak. *La Distinction de l’Essence et de l’Existence d’Après Ibn Sinâ*, Paris, 1937, s. XIII.

Bu makale “*Revue Des Etudes Islamique*, (1951)” s. 121-124. den alınmıştır.

buna aykırı terimler de (kalem, levh, arş, rûh-i kudsiyye vs. gibi) Fârâbî'nin, başlıca özellikleri açıklık ve sadelik olan üslûbu ile bağdaşmaz"⁴.

Bütün bu müşahedeler doğrudur. Üstelik eserin doktrini ile Fârâbî'nin doktrini de birbirine uymamaktadır. Halil Cerr'in, el-Fârâbî'nin bilhassa psikoloji alanındaki fikirlerini, *el-Füsûs*'taki fikirlerle karşılaştırmak suretiyle ortaya çıkardığı sonuç budur⁵.

Böyle olunca, bu risâle'nin yazarı kimdir? H. Cerr (Georr) bunun "Fârâbî okuluna mensup bir filozof" olduğunu ileri sürmekte⁶ fakat, soruya cevap vermek için elimizde yeterli veriler bulunmadığını ifade ederek hiçbir isim teklif etmemektedir.

Bu noktada, Straus, Madkur ve Goichon tarafından ileri sürülene benzer bir gerçeği ortaya çıkararak bazı el yazmaları yeni bir gösterge temin etmiş oldular. Fakat bu el yazmalarının ortaya çıkardığı husus çok daha ciddî bir mahiyet taşımaktadır. Çünkü bu defa *R. el-Füsûs* bütünü ile ele alınmış bulunmaktadır. Bunlar arasında, *Br. Mus. ms. ar. 978*. İstanbul'daki 7 el yazması (*Ahmed-i sâlis* 3447, *Ayasofya* 4853, *Hamidiye* 1448, *Pertev Paşa* 617, *Nuru-Osmaniye* 4894, *Üniversite* 1458, *Yıldız Husûsî* 395), Kâhire'den 2 el yazması, *Felsefe* 349 ve *Felsefe* 398' İbni Sina'ya atfedilen *R. el-Firdevs*'i ihtiva etmektedirler. Kaydedilen bu yazmaların birincisinde, ki inceleyebildiğim tek el yazması odur bu risâle mevcuttu ve *R. el-Füsûs*'un bütünü ile aynıdır. O. Ergin⁸ ve G. C. Anawati'nin verdikleri bilgilere göre metnin tamamının İstanbul ve Kâhire el yazmalarında bulunduğu anlaşılıyor.

4 Bak. *Plotin Chez les Arabes*, Kahire 1941, s. 270 n. 3

5 Bak. *Fârâbî Est-il l'Auteur de Fûçus al Hikam* R. E. I., 1941-1946 s. 31-39. *Füsûsun Fârâbî'nin eseri olmadığını ileri süren nazariyeye de karşı çıkanlar bulunmuştur. Filhakika Cruz Hernandez, aksine delillere rağmen, eskisi gibi eseri Farabî'ye atfetmeye devam etmiştir (Bak. Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age, 1951, s. 304 ve de.). El Farabî'nin düşüncesinin belli bir zamanda büyük bir değişikliğe uğramış olduğuna inanmak mümkün olsaydı, meselâ, son yıllarında kendisinde sofizme karşı bir temayül uyanmışsa (İbni Seb'in bunu teyid etmektedir. Bak. Correspondance Philosophique avec l'Empereur Frederic II de Hohensrtaufen, ed. Şerafettin Yalçın, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü yayınlarından *Etudes Orientales* VIII (1943) s. 74) problemin verilerininin değişmesi gerekir. Fakat buna ihtimal vermek mümkün değildir.*

6 Aynı eser, s. 39.

7 Brockelmann'a göre, G. A. L. 2. baskı s. 595 (n. 52), bu listeye Patna el yazmasını da ilâve etmek gerekir. II, 4419, 2590,

8 Bak. İbni Sina Bibliyografyası, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Teşvikler* adlı eserde, İstanbul, s. 27 n. 124.

9 Bak. *Essai de Bibliographie Avicennienne* (arapça), Kâhire, 1950, s. 291 n. 233

10 British Museum Kataloğu bir yandan anonim bir eser olan *R. fi-Mâhiyyeti'l-İnsân*'ın

Böylece *R. el-Füsûs*'u Fârâbî'ye atfeden nazariyenin yanı sıra, eseri İbni sinâ'ya atfeden, ondan daha az meşhur da olsa, oldukça açık ikinci bir an'änenin mevcudiyeti görülmektedir..

Sadece bibliyografya kaynaklarının şahadeti ile yetinilse bile, bu ikinci an'änenin daha eski olduğu intibamı uyandırdığını ilâve etmeliyiz¹¹. Gerçekten *R. el-Füsûs*'un, Kâtib Çelebi'den önce, el-Fârâbî'nin eseri olarak hiç sözü edilmemektedir. Kâtib Çelebi kendisinden önce yaşamış bir yazar olan İsmâil el-Fârâbî'nin *Füsûs* şerhine *Keşfu'z-Zünûn*¹² adlı eserinde yer vermiştir. Bu önemli bir veridir. Çünkü *R. el-Füsûs*'un el Fârâbî'ye atfı nazariyesi, daha çok el-Fârâbî'nin tasvibi karşısında önemini kaybetmiş benzemektedir. Halbuki, *R. el-Firdevs*, Kâtib Çelebi'den çok daha eski bir bibliyograf tarafından İbni Sînâ'nın eseri olarak zikredilmiştir. Gerçekten, Zahîru'd-Din Ebu'l Hâsan Ali el Beyhakî (Hicrî 565/1170 tarihinde ölmüştür) tarafından yazılan ve âlimlerin tercemei hallerinden bahseden Sivânî'l-Hikme adlı eserinin en iyi yazmalarında (bunların en eskisi hicrî 639 tarihini taşımaktadır)¹³ yer alan bir listede bu isimde bir makaleye raslanmaktadır. Hiç şüpheye mahal yoktur ki El Beyhakî'ye kadar çıkan liste,diğer bazı el yazmalarında yer alan ve *R. el-*

(el yazması 1349, 7), *R. el Firdevs*'le aynı olduğunu ileri sürüyor, diğer yandan yazmanın eski sahiplerinden biri tarafından arapça kaydedilmiş bir müşahedeyi naklediyor: Bu, el-Fârâbî'ye atfedilen *R. el-Füsûs*'un *R. fi Mâhiyyet'il-İnsân* ile aynı olduğu kanaatini belirten bir nottur. Bu müşahede tahkik edilmiş olsaydı, aynı zamanda *R. el-Füsûs*'la *R. el-Firdevs*'in de birbirinin aynı olduğu ortaya çıkacaktı. Brockelman ve P. Anawati'nin sözünü ettikleri *R. el-Firdevs fi mâhiyyeti'l-İnsân*'ın şu iki makale isminin birleşmeinden meydana gelmiş olması mümkündür: *R. el-firdevs* ve *R. fi Mâhiyyet'il-İnsân*. Bizi meşgul eden bu mesele üzerindeki kanaat fakları *R. el-Füsûs*'u başlıksız ve yazar ismi olmaksızın ihtiva eden Berlin Petermann II, 466 el yazmasında görülmektedir. Metni istinsah eden tarafından yazılmış "*Risâle li-İbn-Sinâ Rahîmahullâhu*" (v. 20) kelimeleri çizilmiş, yerine "*Risâle li-Fârâbî*" yazılmıştır. Başka bir yerde de (v. 20 a) şu başlığa raslanıyor: *Risâlet Fârâbî maşhûr bi-Füsûs*.

Bu işaretleri üç ayrı yazmada görüyoruz.

(11) Bak. H. Cerr. sözü edilen eseri s. 31 v. d.

12 IV. s.432.

13 Bu, İstanbul *Murad Molla* 1408 el yazmasıdır. *K. Tetimmetu Sivânî'l-Hikme*'nin editörü olan Muhammed Şefî'nin kanaatine göre bu, mevcut yazmaların en iyisidir. Tam liste İstanbul'daki diğer iki el yazmasında da mevcuttur: Hemen hemen yukarıda zikredilen el yazması kadar iyi olan *Köprülü* 902 ve 689 Hicrî tarihini taşıyan *Beşir Ağa* 494 el yazmaları. (Bak. *K. Tetimmetu Sivânî'l-Hikme*, fasikül. 1, Lahor, 1935, s. 313). Paris 5889 el yazmasında (v. 116b-120 a) yer alan İbni Sina biyografisinde de bu listeye raslanmaktadır. Bunun büyük bir kısmı (v. 119a, 1 ve alttan 5) el Beyhakî'nin eserinden alınmıştır. *R. el-Firdevs* bu el yazmasında (v. 119a) ve *K. Tetimmetu Sivânî'l-Hikme* de (s. 190) zikredilmiştir. Eserin bu baskısı Berlin (Petermann II, 737) el yazmasına dayanmakla beraber tam liste notlar arasına yazılmıştır ve eski el yazmaları 119 risâle zikrettikleri halde sadece 43 risâle saymaktadır.

Firdevs'in zikredildiği eksik listelerden¹⁴ çok, bu tam listedir. *R. el-Füsûs*'un bir başka isimle İbni Sînâ'ya atfının böylece, filozofun ölümünden en çok 130 küsur yıl sonra teyid edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Risalenin Farabi'ye ait olduğunu kabul etmek çok güç olduğuna göre, yukarıdaki şahâdeti reddetmek için mâkul bir sebep var mıdır? Doktrini, İbni Sînâ'nın¹⁶ esasen çeşitli şekillerde tezahür eden doktrini ile çelişme halinde bulunmayan *Füsûs*'un bu bakımdan eleştirilmesi için hiç bir sebep ileri sürülemez. Gerçekten bu risalenin yazarının İbni Sînâ olması hiç kimseyi şaşırtmamalıdır. Bu nazariyeye göre risâle, üslûbu ve sembolleri bakımından yazarın, Mehren'in mistik¹⁷ olarak nitelediği makaleleri arasında yer almalıdır. İbni'el-Rüşd'ün, İbni Sînâ'ya mahsus dediği ve filozofun reddettiği ilmu'l-gayb'ı bu eserde sezmek mümkündür.

Sonuç: Şüphesiz mutlak kesinlik bulunmamakla beraber, çeşitli ihtimaller hesaba katıldığında tereddüde de yer yoktur. Terazinin, söz konusu eseri *R. el-Firdevs* adı altında İbni Sînâ'ya atfeden an'aneye ait kefesi kesin olarak ağır basmaktadır.

14 Bak. *Tetimmetu Sivâni'l-Hikme* s. 190.

15 Bu atfı ihtiva eden *K. Tetimmetu Sivâni'l-Hikme*'nin en eski el yazmasının tarihi olan Hicri 639 senesi ile İbni Sina'nın ölümü arasında sadece 2 yüzyıl vardır. *R. el-Firdevs*'in el yazmaları belki başka kronolojik nirengi noktaları teşkil edeceklerdir. Horten'in bu konuda yaptığı çalışmanın yenilenmesi gerektiğine göre *R. el-Füsûs*'un, tenkitleri de ihtiva eden bir baskısı için bu el yazmalarından faydalanacağı muhakkaktır.

16 Bilhassa ruhun melekeleri konusunda bellibaşlı bir mutabakat vardır. Halil Cerr, nazariyesini ispat için kullandığı en geçerli delilleri bu pürüzlü alandan seçmiştir.

17 Rasgele bir terim, Çünkü mânâsının sınırları iyi tayin edilmemiştir. Sofi terimi daha yerinde olmakla beraber İbni Sina için kullanılamaz. Çünkü İbni Sina söylenebileceği kadariyle islâm mistikleri ile filozof sıfatıyla ilgilenmiş ve bu konuya yenilik getirmiştir. Gerçekten o, din tecrübesi ve psikolojisi ilc büyük sofilerin dinî mahiyetteki sözlerinin incelenerek genel bilim sistemi içine alınmasını kabul eden (*K. el-İşârât ve't-Tenbihât* adlı eserinde) -bu, islâm âleminin düşünce tarihinde hatırlanmaya değer bir safhadır-, kelimenin dar mânâsıyla, ilk filozoftur. Bu anlayış, onu her ikisini de ârifün sınıfına almakla, peygamberlerle mistikleri bir tutmaya götürmüştür. Peygamberlere gelen vahiy ve ilhamlarla ilgili nazariye böylece yenilik kazanmıştır. Bu yeniliğin tesiri, İbni Sina'ya karşı olan ve başka bir gelenek getiren Maimonide'e kadar sürmüştür.